

حضور محترم جناب آقای دکتر شرف الدین

دپارتمان ریاضیات دانشگاه هرمزگان

احتراماً چکیده مقاله مربوط به قدیمی ترین ترجمه هندسه اقلیدس در ایران قدیم خدمت شما

تقدیم می گردد.

با احترام ادیک باغداساریان

۰۲۱-۸۴۱۵۹۴۵

قدیمی ترین ترجمه هندسه اقلیدس در ایران قدیم

فرهنگ غنی ایران زمین در سرزمین پهناوری پدید آمد که ایران امروزی تنها بخشی از آن را تشکیل می دهد. حتی امروزه نیز آثار قومی و فرهنگ ایرانی پس از گذر چندین سده در جای جای سرزمین باستانی از جمله در شام و بویژه بین النهرین، در تبت، در استیای شمالی (در شمال کوههای قفقاز) و استیای جنوبی (واقع در گرجستان کنونی) و بسیاری از نواحی دیگر که بررسی آن خارج از حوصله این مقال است، وجود دارد، لذا قائل شدن محدوده کنونی ایران برای بررسی تاریخ فرهنگ و علوم ایرانی بدون توجه به محدوده قدیم ناقص و به دور از واقعیت های علمی خواهد بود. در بررسی تاریخ ریاضیات ایران نمی توان از قدیمی ترین ترجمه آثار ریاضی جهان قدیم که در نقاط مختلف ایران قدیم صورت گرفته و دارای ویژگی های خاص خود است، یاد نکرد. یکی از آثار ریاضی که حدود هزار سال پیش در ایران ترجمه شد هندسه اقلیدس بود که توسط گ. مغ (یونانی شده آن به صورت ماگیستروس است) ریاضیدان و دانشمند سده چهارم و پنجم ه. ش. (دهم و یازدهم میلادی) ترجمه شده است.

او بسال ۳۶۹ ه. ش. (۹۹۰ م.) در شمال غرب ایران قدیم (ایران قدیم: از مرزهای هند در شرق تا بین النهرین و شام در غرب و از شمال کوههای قفقاز تا سواحل جنوبی خلیج فارس و دریای عمان) در سواحل ارس متولد شد. او برادر زاده بهرام پهلوانی سیهسالار آن دیار بود. وی در طول دوران تحصیل و در سالهای بعد منابع یونانی و تقریباً کلیه علوم زمان خود را مورد بررسی و مطالعه قرار داد و از دانش چند جانبه برخوردار گردید (ریاضیات، پزشکی، ادبیات یونان، فلسفه، فن بیان، الهیات و غیره). پس از حمله بیزانس به زادگاه او، وی به منطقه شمال بغداد نقل مکان کرد. وفاتش به سال ۴۳۷ ه. ش. (۱۰۵۸ م.) در حسن قلعه کنونی بوقوع پیوست.

شهرت این ریاضیدان به علت ترجمه هندسه اقلیدس است. این اثر معروف در سده سوم ه. ش. (نهم م.) توسط پزشکان آشوری از یونانی به آشوری و سپس به عربی ترجمه شد (مترجمان پدر و پسر بن اسحاق). هندسه اقلیدس در اروپا نخستین بار در سال ۱۱۲۰ توسط آتالارد از یک نسخه عربی به لاتین ترجمه شد. متن کامل در سال ۱۵۳۳ از یونانی ترجمه شد. ترجمه ای که توسط ماگیستروس بسال ۱۰۵۱ انجام شد مستقیماً از یونانی صورت گرفت.

جالب توجه این است که این ترجمه دارای برخی اختلاف ها با متن یونانی است. از جمله تعریف ۵ و ۶ متن یونانی در ترجمه جا ندارد. تعریف خط راست (بین دو نقطه قرار دارد) در متن یونانی وجود ندارد. تعریف چهارم (خط راست کوتاه ترین خط بین دو نقطه است در یونانی وجود ندارد. و به همین سان چند اختلاف بین متن یونانی و ترجمه آن وجود دارد و این نکته جالب و قابل توجه است (برخی از تعاریف در نسخه ترجمه موجود اما در متن یونانی وجود ندارند).

یک نسخه قدیمی از این ترجمه در سالهای اخیر کشف شده که دارای یک بخش ضمیمه می باشد. در این بخش مسایل جالبی پیرامون کاربردهای ریاضی در زمان قدیم ارائه می شود. (یک نمونه از آن در اختیار نگارنده سطور است). ترجمه اقلیدس در مشرق زمین دارای اهمیت خاص خود چه از نظر زمان ترجمه و چه محتوای ترجمه و برخی تفاوت ها با متن یونانی می باشد. بدون شک فعالیت های این مترجم و ریاضیدان در زمینه ریاضیات بویژه تأسیس دانشگاه اختصاصی خود در تحول و ترقی آتی علوم ریاضیات در سده های بعدی چه در ایران و چه در سرزمین های همسایه نقش مهمی داشته است. بویژه ضمیمه "کاربردهای ریاضی" که به هندسه اقلیدس اضافه شده گویای وضعیت علم ریاضی در آن برهه از تاریخ (مقارن حملات ترکان سلجوقی و مغولان) بود.